

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

БІЛОГАН ОЛЬГА ІГОРІВНА

УДК 339.5.021.8 (4-191.2+4-11)

**ОПТИМІЗАЦІЯ СТРУКТУРИ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ КРАЇН
ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ**

Спеціальність 08.00.02 – світове господарство
і міжнародні економічні відносини

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

ЛЬВІВ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі міжнародного економічного аналізу і фінансів Львівського національного університету імені Івана Франка.

Науковий керівник

кандидат економічних наук, доцент
БІЛЕНКО Юрій Іванович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри міжнародного
економічного аналізу і фінансів.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, доцент
БОРЩЕВСЬКИЙ Віктор Валентинович,
Інститут регіональних досліджень
імені М. І. Долішнього НАН України,
завідувач відділу розвитку територіальних
громад і транскордонного співробітництва;

кандидат економічних наук, доцент
ІРИНЧИНА Інна Борисівна,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
доцент кафедри міжнародної торгівлі

Захист відбудеться «28» серпня 2015 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 35.051.21 Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: вул. Січових Стрільців, 19, м. Львів, 79000.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: вул. Драгоманова, 5, м. Львів, 79000.

Автореферат розісланий «27» липня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
к. е. н., доцент

Ю. Б. Федунь

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку зовнішньої торгівлі країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) характеризується наявністю достатньо складних та суперечливих тенденцій. З одного боку, окрім перебудови базових засад зовнішньоекономічної діяльності цих країн в результаті ринкових реформ та лібералізації, на стан та тенденції розвитку зовнішньої торгівлі значною мірою впливають системні економічні кризи. Спад промислового виробництва, зменшення платоспроможного інвестиційного та споживчого попиту на внутрішньому ринку впливають на визначення динаміки, структури та географічної спрямованості експортно-імпортних потоків. З іншого боку, «шоковий» перехід до зовнішньоекономічної відкритості посилив вплив світогосподарської кон'юнктури як на зовнішню торгівлю країн ЦСЄ, так і на економіку регіону загалом. Отож актуальним завданням сучасного етапу розвитку світового господарства є розробка науково обґрунтованої системи заходів щодо оптимізації зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств. Ефективність функціонування саме цього сектору економічної політики значною мірою визначає добробут країни завдяки збільшенню частки галузей з високим показником доданої вартості в експорті. Наукові дослідження у цьому напрямі дають змогу структурувати діяльність державних органів управління з метою максимального використання зовнішньоекономічного потенціалу не лише промислового комплексу, а й інших галузей економіки.

Окремим аспектам зазначеної проблематики присвячені праці таких вчених, як Д. Кейнс, П. Кругман, М. Обстфельд, П. Ліндерт, М. Портер, М. Тодаро, С. Фішер, Р. Дорбуш, Р. Шмалензі, М. Богуславський, Л. Вардомський, А. Гранберг, С. Долгова, І. Кретов, О. Киреев, Л. Максимова, І. Носкова, Г. Шагалов, та інших.

Важливі аспекти зазначеної проблеми висвітлюють у своїх працях українські вчені-економісти – А. Гальчинський, Ю. Біленко, О. Гребельник, Д. Лук'яненко, Ю. Макогон, І. Іринчина, Ю. Пахомов, О. Рогач, А. Румянцев, Н. Румянцева, А. Сидорова, А. Філіпенко, С. Харічков та інші.

Незважаючи на значну кількість теоретичних та емпіричних досліджень, окремі аспекти вибору торговельної політики та оптимізації структури зовнішньої торгівлі у країнах ЦСЄ залишаються поза увагою вчених. Зокрема, йдеться про ґрунтовний порівняльний аналіз практик реформування зовнішньої торгівлі у країнах, що є новими членами ЄС, та у решті країн Східної Європи. Крім того, подальшого розвитку та удосконалення потребує дослідження зміни факторомісткості торгівлі в умовах реструктуризації економічних систем та її впливу на зміну експортних доходів країн ЦСЄ. Відсутність у багатьох дослідженнях емпіричного підґрунтя для вироблення рекомендацій щодо підвищення ефективності структури зовнішньої торгівлі в країнах ЦСЄ спонукає до дослідження. Перелічені вище чинники зумовили вибір теми дисертаційної роботи, визначили мету, завдання та структуру дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі міжнародного економічного аналізу та фінансів Львівського національного університету імені Івана Франка відповідно до плану науково-

дослідної роботи за темою «Дослідження проблеми вибору та формування траєкторії розвитку держав в умовах їх значної торговельної та фінансової відкритості» (номер державної реєстрації 0113U000869 січень 2013 – грудень 2015).

Особисто дисертантом проаналізовано та систематизовано теоретико-методологічні підходи до визначення головних чинників впливу на зростання ефективності зовнішньої торгівлі, розкрито механізми застосування теоретичних моделей у реформуванні зовнішньої торгівлі країн ЦСЄ, досліджено ефективність структури зовнішньої торгівлі на основі факторомісткості виробництва та забезпеченості факторами у країнах ЦСЄ, а також здійснено економетричне тестування впливу зміни структури торгівлі на експортні доходи, обґрунтовано вплив державної політики на можливості оптимізації структури зовнішньої торгівлі.

Мета та завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у виявленні тенденцій щодо вибору ринкових реформ для оптимізації структури зовнішньої торгівлі у країнах ЦСЄ, визначення основних напрямів та факторів спеціалізації виробництва з метою максимізації експортних доходів, а також дослідження ефективності структури зовнішньої торгівлі у країнах ЦСЄ та розробки рекомендацій щодо її удосконалення.

Досягнення поставленої мети передбачає формування та виконання таких завдань:

- простежити еволюцію теоретичних досліджень зовнішньої торгівлі у світовій економічній думці та систематизувати погляди учених-економістів;
- виокремити основні фактори зростання обсягу експорту та імпорту;
- визначити основні тенденції у застосуванні моделей міжнародної торгівлі в країнах ЦСЄ;
- проаналізувати вплив ринкових реформ на зміну структури зовнішньої торгівлі країн ЦСЄ;
- здійснити структурно-динамічний аналіз механізмів оптимізації зовнішньої торгівлі країн ЦСЄ через дослідження трансформації факторомісткості торгівлі в умовах реструктуризації їхніх економік;
- виокремити основні фактори впливу на формування структури зовнішньої торгівлі;
- побудувати теоретичну модель для аналізу впливу механізму набуття знань та технологічного вдосконалення виробництва на реструктуризацію зовнішньої торгівлі;
- змодельовати вплив зміни структури експорту на експортні доходи у країнах ЦСЄ;
- запропонувати напрями удосконалення структури зовнішньої торгівлі країн ЦСЄ.

Об'єктом дослідження слугує процес формування структури зовнішньої торгівлі країн ЦСЄ.

Предметом дослідження є оптимізація структури зовнішньої торгівлі у країнах ЦСЄ.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є теоретичні положення теорії міжнародної торгівлі.

У дисертаційному дослідженні використано такі методи:

– історичний – під час аналізу еволюції досліджень зовнішньої торгівлі у світовій економічній думці – у розділі 1;

– якісного аналізу та синтезу – для систематизації складових теоретичних досліджень зовнішньої торгівлі з урахуванням їхньої придатності щодо пояснення механізмів вибору її оптимальної структури у країнах із перехідною економікою – у розділі 1;

– структурно-функціональний метод, методи індукції та дедукції – для виокремлення структурних особливостей зовнішньої торгівлі країн ЦСЄ – у розділі 2;

– динамічних порівнянь та порівняльного аналізу – для визначення основних напрямів та факторів спеціалізації виробництва країн ЦСЄ – у розділі 1 та 2;

– моделювання та формалізації – під час побудови моделі впливу механізму набуття знань та технологічного вдосконалення виробництва на реструктуризацію зовнішньої торгівлі та моделі ефективності структури зовнішньої торгівлі – розділ 3;

– описово-аналітичний та статистико-економічний метод – під час побудови статистичних та аналітичних таблиць – у розділах 2 та 3;

– графічний – для побудови графічних зображень та для наочної демонстрації отриманих результатів – у розділах 1, 2 та 3;

– регресійний аналіз та наукове абстрагування – для перевірки валідності моделей міжнародної торгівлі в експортно-імпортних операціях країн ЦСЄ, а також для дослідження впливу зміни структури експорту на експортні доходи у країнах цього регіону – у розділі 3.

Інформаційною базою дослідження є: наукові та аналітичні праці українських та закордонних вчених, офіційні публікації та статистичні дані Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку; база даних торгівлі товарами Статистичного департаменту Організації Об'єднаних Націй, Організації економічного співробітництва та розвитку; бази даних державних комітетів статистики країн ЦСЄ; періодичні видання, матеріали міжнародних конференцій, інтернет-ресурси.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертаційній роботі виконано комплексне дослідження структури зовнішньої торгівлі країн ЦСЄ та сформульовано напрями її оптимізації. Зокрема, у роботі:

Вперше:

– на основі детального аналізу динаміки зміни структури зовнішньої торгівлі країн ЦСЄ для 97-ми товарних груп протягом 22-х років (1992–2014) та забезпеченості цих країн факторами виробництва для 33-х галузей протягом 18-ти років (1995–2013) визначено, що експортно-імпортні операції у країнах ЦСЄ здійснюються на основі двох теорій міжнародної торгівлі – теорії внутрішньогалузевої торгівлі та теорії торгівлі на основі ефекту масштабу виробництва;

– змодельовано і доведено позитивний вплив структури зовнішньої торгівлі та капіталомісткості експорту країн ЦСЄ на вартість одиниці експорту, зокрема, виявлено тенденцію до зростання питомої частки машинобудування у загальному експорті та позитивний вплив такого зростання на зростання вартості експорту;

– побудовано теоретичну модель взаємодії диверсифікації та спеціалізації у торгівлі країн ЦСЄ, а також проаналізовано структури експортних операцій на основі

цієї моделі через обчислення частки перших 100 товарних груп у експорті (рівень спеціалізації) та загальної кількості товарних груп у експорті (диверсифікація).

Удосконалено:

– механізм аналізу структурних змін експорту та імпорту країн Центральної та Східної Європи в умовах реформування їхніх економічних систем. Виявлено, що у структурі експорту переважає продукція з високим ступенем обробки та великою доданою вартістю. Це, зокрема, продукція точного та транспортного машинобудування. У структурі імпорту домінує електрообладнання, продукція автомобілебудування та авіабудування. Помітною також є частка сировинних матеріалів, однак аналіз динаміки структурних змін імпорту засвідчує зменшення частки цієї товарної групи у структурі імпорту країн ЦСЄ;

– визначення головних факторів впливу на ефективність експортної діяльності країни. Виокремлено такі фактори впливу, як індекс експортних цін, коливання еластичності попиту на світовому та внутрішньому ринках, зміни у технологіях та умовах виробництва, рівні монополізації ринків певних товарів, обмінний курс національної валюти країни, тарифна політика, а також різновид товарів, що експортують та імпортують;

– емпіричну складову дослідження механізмів оптимізації структури зовнішньої торгівлі країн ЦСЄ, зокрема: проаналізовано зв'язок між торгівлею та реструктуризацією у країнах ЦСЄ через механізми набуття знань та технологічного вдосконалення виробництва; здійснено детальний динамічний аналіз зміни технологічної структури експорту країн ЦСЄ та структури експорту за факторами виробництва упродовж 1995–2013 рр.

Набули подальшого розвитку:

– класифікація теоретичних досліджень вибору зовнішньоторговельної політики держави. Зважаючи на базові припущення, сучасні теорії міжнародної торгівлі поділено на ті, що розвивали за принципами класичних моделей торгівлі, розширюючи їх на більшу кількість товарів, країн та факторів виробництва, та на групу теорій, в яких детальніше аналізували та вивчали окремі сторони міжнародної торгівлі, не пояснені у класичних теоріях;

– методика тестування моделей зовнішньої торгівлі. Для тестування валідності моделі зовнішньої торгівлі на основі ефекту масштабу розроблено підхід, що передбачає побудову панельних регресійних моделей для країн ЦСЄ, як групи країн зі схожими економічними системами, з метою збільшення вибірки та статистичної значущості отриманих результатів.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що теоретичні положення, методологічні та прикладні аспекти можуть використовувати науковці для подальшого дослідження методів оптимізації структури зовнішньої торгівлі, а також державні органи влади у здійсненні ними економічної політики на макроекономічному рівні.

Емпіричні результати та висновки дисертаційної роботи впроваджено у практичну діяльність та використано під час підготовки аналітичних матеріалів Львівською обласною державною адміністрацією (довідка № 1-30-2396 від 28.05.2015 р.).

Головні результати та висновки дисертаційної роботи використовують у навчальному процесі факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка під час викладання дисциплін «Міжнародний економічний аналіз», «Економіка Європейського Союзу» (довідка № 2343-Н від 26.05.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням. Усі наукові результати, викладені у дисертації, отримано автором особисто та є внеском здобувача у розробку проблеми.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено у доповідях і схвалено на конференціях: Міжнародній студентсько-аспірантській науковій конференції «Світова економічна криза: причини, наслідки та перспективи подолання» (14–15 травня 2010 р., Львів); Науковій конференції факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка «Міжнародні відносини: політичні, правові, економічні, лінгво-країнознавчі аспекти» (8–9 лютого 2011 р., Львів); Міжнародній студентсько-аспірантській науковій конференції «Актуальні проблеми розвитку національної економіки України» (13–14 травня 2011 р., Львів); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин: політичні, правові та економічні аспекти» (22 вересня 2011 р., Львів); XVI Міжнародній науково-практичній конференції «Фінанси України: глобальні та національні імперативи розвитку» (30–31 березня 2012 р., Дніпропетровськ); Звітній науковій конференції факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка (30 січня 2012 р., Львів); II Міжнародній науково-практичній конференції «Міжнародні відносини в умовах ХХІ ст.: сучасна теорія і практика» (12 лютого 2013 р., Львів), а також на щорічних наукових семінарах кафедри міжнародного економічного аналізу та фінансів.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 11 наукових праць, зокрема, 6 із них – у наукових фахових виданнях (в тому числі у науковому фаховому виданні іноземної держави, яке включено до міжнародних наукометричних баз) та 5 – у збірниках тез доповідей міжнародних науково-практичних конференцій. Загальний обсяг публікацій становить 3,33 друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів (10 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і додатків. Обсяг основного тексту викладено на 180 сторінках. Робота містить 34 аналітичні таблиці та 13 рисунків. Перелік використаних джерел налічує 149 позицій найменувань, які подано на 15-ти сторінках; 4 додатки викладено на 25-ти сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, її науково-теоретичне та практичне значення, сформульовано мету та завдання, виокремлено об'єкт, предмет та методи дослідження.

У першому розділі «*Теоретико-методологічні засади дослідження теорій міжнародної торгівлі*» визначено основні фактори, що безпосередньо впливають на розвиток зовнішньої торгівлі:

- поглиблення міжнародного поділу праці та інтернаціоналізація виробництва;
- науково-технічний прогрес, що сприяє оновленню основного капіталу, створенню нових галузей економіки, пришвидшує реструктуризацію економіки загалом;
- активна діяльність транснаціональних корпорацій на зовнішньому ринку;
- регулювання зовнішньої торгівлі через Світову організацію торгівлі (СОТ);
- лібералізація зовнішньої торгівлі, перехід країн до режиму, що передбачає відміну кількісних обмежень імпорту та значне зменшення мит завдяки створенню вільних економічних зон;
- розвиток процесів економічної інтеграції, усунення регіональних бар'єрів, формування спільних ринків, зон вільної торгівлі тощо.

На основі ґрунтовного аналізу еволюції теорій міжнародної торгівлі сформовано систему напрямів їхнього розвитку (рис. 1). Зокрема, на сучасному етапі розвитку можна виокремити три основні групи теорій міжнародної торгівлі:

- теорії, котрі розвивають принципи класичних теорій, розширюючи їх на більшу кількість товарів, країн та факторів виробництва (*теорія специфічних факторів виробництва*);
- теорії, котрі не піддають сумніву справедливості класичних теорій та вивчають окремі сторони міжнародної торгівлі (*теорія розподілу доходів від міжнародної торгівлі, теорія перекресного попиту*);
- теорії, котрі заперечують правильність класичних теорій – нові теорії торгівлі (*теорія ефекту масштабу, модель внутрішньогалузевої торгівлі*).

Незважаючи на різні предмети дослідження, усі ці теорії, безперечно, слугують ефективним інструментом аналізу основних засад міжнародної торгівлі у країнах Центральної та Східної Європи.

Для ґрунтовного аналізу торговельних стратегій країн ЦСЄ початковим етапом дослідження ми обрали визначення базових тенденцій реформування їхньої зовнішньої торгівлі з метою розроблення рекомендацій щодо подальшої її оптимізації. Нами виокремлено такі спільні характерні риси у процесі реформування зовнішньоторговельної політики країн ЦСЄ:

- переорієнтація на західноєвропейських торговельних партнерів;
- лібералізація зовнішньої торгівлі та, як наслідок, відкриття внутрішніх ринків і збалансування попиту та пропозиції споживчих товарів та послуг;
- реструктуризація виробництва шляхом запровадження нових технологій та скорочення обсягів сировинного виробництва;
- євроінтеграція та членство у СОТ та ЄС;

- скорочення кількості нетарифних обмежень у торгівлі та суттєве зниження тарифів;
- зменшення середнього тарифу режиму найбільшого сприяння майже втричі – з 15,9 % до 5,1 %.

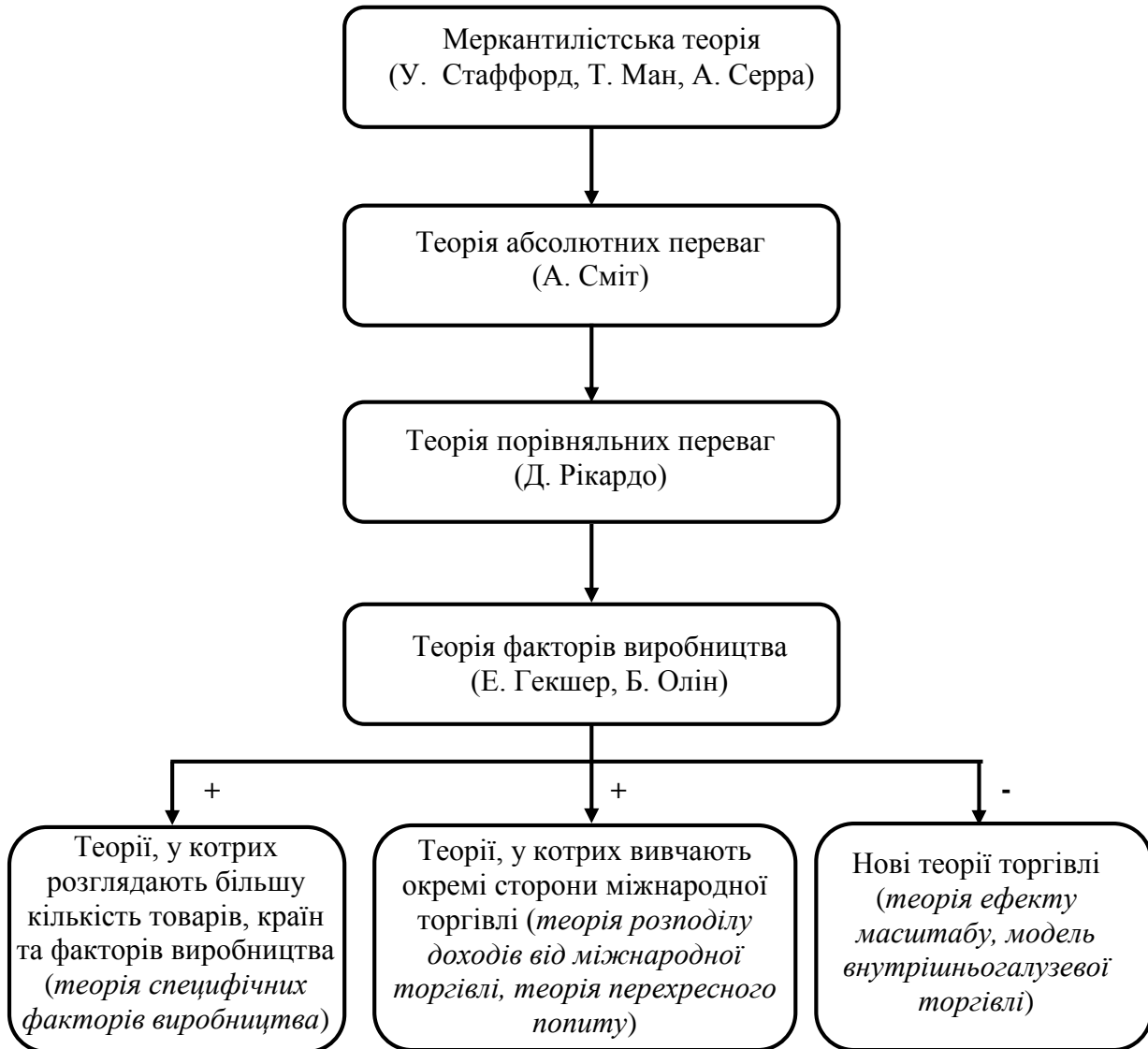

Рис. 1. Система напрямів розвитку теорій міжнародної торгівлі у світовій економічній думці (розроблено автором)

Зазначимо, що вагоме місце у процесі трансформації торговельної політики країн ЦСЄ посідає реформування системи державного управління, котре безпосередньо пов'язане зі зростанням відкритості економічних систем через діяльність митних органів, організацію транзитних послуг у торгівлі та забезпечення виконання й дотримання основних норм правопорядку.

У другому розділі «*Структурно-динамічний аналіз механізмів оптимізації зовнішньої торгівлі країн Центральної та Східної Європи*» виконано детальний

аналіз динаміки зміни структури зовнішньої торгівлі країн ЦСЄ. Виявлено, що у структурі експорту переважає продукція з високим ступенем обробки та великою доданою вартістю. Це, зокрема, продукція точного та транспортного машинобудування. У структурі імпорту домінує електрообладнання, продукція автомобілебудування та авіабудування. Помітною також є частка сировинних матеріалів, однак аналіз динаміки структурних змін імпорту засвідчує зменшення частки цієї товарної групи у структурі імпорту країн ЦСЄ. Аналіз структури експорту України свідчить про її неефективність. Упродовж 90-х років ХХст. її практично не змінювали, як і не змінювали перелік товарів, завдяки яким країна отримувала більшу частину експортної виручки. З середини 90-х років в експорті України домінували такі товарні групи, як продукція чорної металургії, важке машинобудування, мінеральні та інші продукти, які протягом 1998–2000 рр. забезпечували близько 60 % надходжень від експорту. З початку 2001 р. структура експорту України майже не змінилась. Загалом і надалі в експорті переважає продукція чорної металургії, добувної промисловості та важкого машинобудування. Також спостерігаємо зростання частки сільськогосподарської продукції (зокрема, зернових) у структурі експорту. Отже, економіка України залежить від зовнішніх ринків. Враховуючи тенденцію останніх десятиліть відносного падіння цін на сировину та напівфабрикати й відповідного зростання цін на готову продукцію на світових ринках, можна зробити висновки щодо поганих перспектив економіки України у довготерміновому періоді за умов відсутності оптимізації структури експорту. Зазначимо, що структура імпорту України майже цілковито залежить від структури експорту. Домінування сировинних матеріалів в імпорті пояснюємо попитом на них з боку енергомістких експортних галузей – металургії та важкого машинобудування. Отож спостерігаємо залежність імпорту від експорту.

Для економічного розвитку країни важливим є не лише збільшення обсягів виробництва товарів у галузі, в якій країна спеціалізується, а й новизна та якість товарів, незалежно від галузі, у якій їх виробляють. Вертикальна та горизонтальна диверсифікація товарів сприяє зростанню ефективності функціонування інноваційних підприємств та розширює національну базу знань, які, своєю чергою, забезпечують економічне зростання країни. Саме тому підвищення частки технологічних товарів у експорті, розширення асортименту товарів та покращення їхньої якості – доволі важливі складові у процесі трансформації країн ЦСЄ.

Відповідно до класифікації ООН (Звіт з розвитку промисловості, 2009 р.), виокремлено 5 основних груп галузей за рівнем технологічності – низькотехнологічні, середньотехнологічні, високотехнологічні, ресурсомісткі та інші. Динаміка зміни технологічності експорту країн ЦСЄ відзначається схожою тенденцією – зменшенням частки ресурсомістких та низькотехнологічних товарів у експорті з одночасним зростанням частки середньотехнологічних та високотехнологічних товарів. Отже, застосування новітніх технологій, як джерела збільшення вартості експорту та підвищення загального добробуту, успішно використано у країнах ЦСЄ.

У розділі детально проаналізовано структуру зовнішньої торгівлі країн ЦСЄ за факторами виробництва (табл.1). На основі класифікації М. Пенедера виокремлено 5 груп галузей – трудомісткі, капіталомісткі, маркетингові, технологічні галузі та некласифіковані. Підхід М. Пенедера вирізняється, зокрема, виокремленням технологій та розробок як окремого фактора виробництва. Зазначимо, що технології та розробки найчастіше відносять до затрат капіталу у виробництві. Головною характерною рисою трансформації факторомісткості експорту країн ЦСЄ за період 1995–2014 рр. було зменшення частки капіталомістких галузей та трудомістких галузей, а також помітне зростання частки технологічних. Частка останніх (зокрема, для Чехії, Угорщини, Польщі та Словаччини) зросла майже вдвічі. Така тенденція зміни факторомісткості експорту засвідчує, що спеціалізацію виробництва, котру поступово формували у країнах ЦСЄ в процесі трансформації, на початку ХХ ст. вже замінили технологічною продукцією замість товарів з низькою доданою вартістю.

Таблиця 1

Структура експорту країн ЦСЄ за факторами виробництва, %
(розраховано автором)

Країна	1995					2014				
	1*	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Болгарія	3,54	25,86	41,87	16,12	12,61	4,26	36,42	34,13	12,75	12,43
Естонія	11,05	38,05	33,98	7,32	9,6	30,65	35,95	16,31	6,43	10,66
Латвія	0,74	30,57	60,42	3,76	4,52	1,84	61,9	23,58	5,36	7,32
Литва	4,12	33,62	47,13	9,03	6,09	5,08	42,14	36,14	8,58	8,06
Польща	9,9	38,3	24,26	9,92	17,63	20,03	30,2	18,8	9,32	21,65
Румунія	1,5	47,67	21,93	13,57	16,6	5,83	48,31	13,4	16,23	16,23
Словаччина	10,21	27,19	33,94	7,78	20,87	25,63	20,43	23,56	7,05	23,32
Словенія	17,38	28,67	18,12	7,67	28,16	19,28	24,28	20,31	6,44	29,69
Угорщина	21,33	24,05	20,41	12,41	21,8	50,12	12,82	12,98	6,79	17,3
Чехія	11,74	26,71	22,43	9,7	29,42	25,78	18,91	18,1	7,17	30,03

Примітка: 1 - технологічні галузі; 2 – трудомісткі галузі; 3 – капіталомісткі галузі; 4 – маркетингові галузі; 5 – інші галузі

Для дослідження основних напрямів спеціалізації країн ЦСЄ використано індекс Б. Балаша. Отримані результати засвідчують зростання спеціалізації виробництва у машинобудуванні та значне зменшення спеціалізації у добувній та легкій промисловостях. Також проаналізовано вплив зовнішньої торгівлі на загальний добробут громадян країн ЦСЄ, який засвідчив, що показник ефекту від торгівлі має доволі відмінні значення для країн регіону та є волатильним. Зокрема, можна стверджувати, що позитивний вплив торгівлі на економічне зростання спостерігають в Угорщині та Україні, нейтральний – у Польщі, негативний – у Словаччині та Чехії.

У третьому розділі «Визначення впливу трансформації структури зовнішньої торгівлі на економічне зростання країн Центральної та Східної Європи» досліджено зв'язок між торгівлею та реструктуризацією у країнах ЦСЄ через механізми набуття знань та технологічного вдосконалення виробництва. Наша

теоретична модель базується на припущенні, що здобуття нових знань та запровадження технологічних інновацій зосереджено, здебільшого, в експортних товарах, отож зміна структури експорту є головним джерелом технологічного вдосконалення виробництва та економічного зростання країни. Отже, зв'язок між торгівлею та технологічним вдосконаленням виробництва простежуємо через диверсифікацію експорту та механізми спеціалізації на виробництві певних товарів.

На рис. 2 зображено взаємозв'язок між спеціалізацією та диверсифікацією в експорті. Теоретично технологічне вдосконалення виробництва у довготерміновому періоді відбувається як збалансоване чергування зростання асортименту експорту та поглиблення спеціалізації. На рис. 2 такий процес відображався би прямою з кутом нахилу 45 градусів. Однак для економік у трансформаційному періоді під час зростання їхньої відкритості ми очікуємо, що крива технологічного вдосконалення матиме подібну форму кривої Y, тобто після різкого зростання кількості нових товарів відбувається поглиблення спеціалізації, оскільки експортному ринку притаманне своєрідне сортування усіх товарів та відсіювання неконкурентних товарів. Однак у реальних умовах функціонування економіки крива технологічного вдосконалення навряд чи матиме ідеальну форму кривої Y. Вона, найімовірніше, матиме форму циклічної кривої Z. Початкове зростання кількості товарів протікає доволі стрімко, проте за допомогою процесу фільтрування товарів згодом відбувається поглиблення спеціалізації виробництва. Однак у процесі економічного зростання країни через поширення технологій за її межі очікується циклічність такого чергування диверсифікації та спеціалізації.

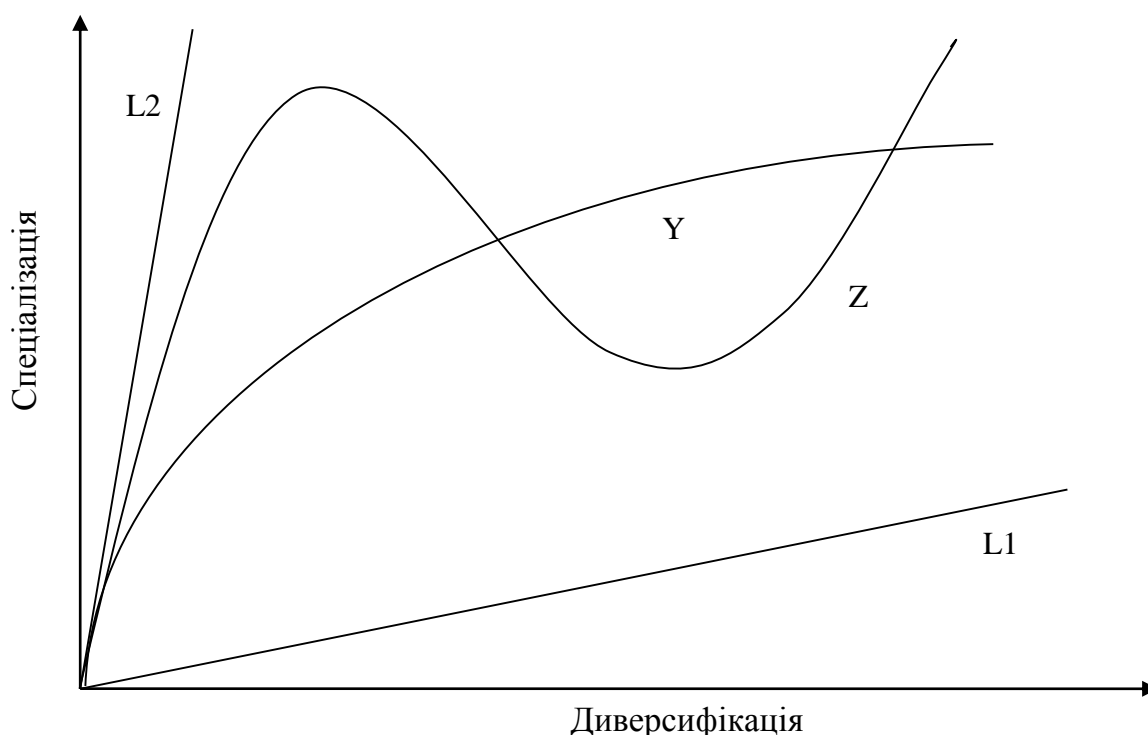

Рис. 2. Модель взаємозв'язку між диверсифікацією та спеціалізацією виробництва (розроблено автором)

Такі циклічні зміни відбуваються в економіках країн-лідерів. Для країн, котрі є послідовниками у технологічному вдосконаленні своїх економік, існують два інші

шляхи взаємозв'язку між диверсифікацією та спеціалізацією. Один з них (крива L1) полягає у тому, що країна поступово збільшуватиме кількість продуктів у експорті, проте частка жодного з цих продуктів не зростатиме. Така країна отримуватиме переваги у торгівлі лише за рахунок експорту значної кількості різноманітних товарів та не матиме значних порівняльних переваг у виробництві хоча б одного з них. Тобто стратегія розвитку експорту лише шляхом розширення асортименту товарів є стабільною, однак швидко досягає своєї межі. Інший тип взаємодії диверсифікації та спеціалізації (крива L2) полягає в існуванні дуже вузької спеціалізації країни. Недоліком такої взаємодії є висока чутливість до коливань на світовому ринку та низька конкурентоспроможність структури експорту.

Теоретичну модель протестовано за допомогою аналізу структури експортних операцій через обчислення частки перших 100 товарних груп у експорті (рівень спеціалізації) та загальної кількості товарних груп у експорті (диверсифікації). З'ясовано, що для країн ЦСЄ притаманне чергування збільшення диверсифікації у експорті та поглиблення спеціалізації. Зокрема, на початку трансформаційного періоду ці країни відкрили свої ринки, що стимулювало вітчизняних виробників шукати способи, щоб утримувати конкурентну позицію на ринку. Головним методом підвищення конкурентності виробництва було розширення асортименту товарів та збільшення частки таких товарів у експорті. Політику збільшення диверсифікації виробництва країн ЦСЄ відображає зростання кількості товарів у експорті у перші роки трансформації, котру насамперед використали Чехія та Угорщина. Згодом відбулося поглиблення спеціалізації у виробництві тих товарів, котрі витримали конкуренцію з боку зовнішніх виробників. Отже, наше початкове припущення про те, що технологічне вдосконалення виробництва у довготерміновому періоді в країнах ЦСЄ відбувається на основі чергування диверсифікації та спеціалізації, справедливе.

У дисертаційній роботі виконано тестування трьох моделей міжнародної торгівлі (теорії Гекшера-Оліна, теорії внутрішньогалузевої торгівлі та теорії торгівлі на основі ефекту масштабу виробництва) та доведено, що торгівля країн ЦСЄ здійснюється на основі теорії внутрішньогалузевої торгівлі та теорії торгівлі на основі ефекту масштабу виробництва.

Базисом сучасних моделей міжнародної торгівлі є гіпотеза про те, що основою вигідної торгівлі для будь-якої країни слугуватиме її забезпеченість ресурсами та ефективність їхнього використання. Нами проаналізовано структуру торгівлі країн ЦСЄ з точки зору фактормісткості експортних галузей. Отримані результати засвідчують, що значення показника співвідношення капіталу та праці для країн ЦСЄ є меншим, ніж значення відповідного показника для інших країн світу та для країн-членів ЄС. Отже, країни цього регіону є трудонадлишковими, порівняно з країнами-членами ЄС та рештою світу.

На основі побудови економетричної моделі (1) для 10-ти країн ЦСЄ (Болгарії, Румунії, Естонії, Литви, Латвії, Угорщини, Чехії, Польщі, Словаччини та України) для 2000–2012 рр. нами виявлено, що найбільший позитивний вплив на зростання вартості одиниці експорту має приріст експорту продукції капіталомістких галузей, а не трудомістких. Отже, торгівля у країнах ЦСЄ відбувається не за теорією Гекшера-Оліна.

$$\Delta UVE_{it} = \beta_1 * \Delta LABOUR_{it} + \beta_2 * \Delta CAPITAL_{it} + \beta_3 * \Delta MARKETING_{it} + \beta_4 * \Delta TECHNOLOGY_{it} + \beta_5 * \Delta MAINSTREAM_{it} + \varepsilon_{it}, \quad (1)$$

де $i = 1, 2, 3 \dots N$ – i -та країна;

t – період часу;

β_n – коефіцієнт впливу незалежної змінної на залежну змінну;

$\Delta LABOUR_{it}$ – приріст експорту продукції трудомістких галузей країни за звітний період (1 рік);

$\Delta CAPITAL_{it}$ – приріст експорту продукції капіталомістких галузей країни за звітний період;

$\Delta MARKETING_{it}$ – приріст експорту продукції маркетингових галузей країни за звітний період;

$\Delta TECHNOLOGY_{it}$ – приріст експорту продукції технологічних галузей країни за звітний період;

$\Delta MAINSTREAM_{it}$ – приріст експорту продукції інших галузей промисловості країни за звітний період.

З метою тестування теорії внутрішньогалузевої торгівлі ми обчислили індекс Ллойда-Грубеля та проаналізували динаміку його зміни. Для Чехії, Угорщини, Польщі та Словаччини значення індексу з 1992 р. зросло і до початку 2000 р. залишалось майже незмінним з незначною тенденцією до зростання. Для цих країн індекс Ллойда-Грубеля протягом 2011–2012 рр. складав приблизно 0,84. Тобто структура експорту та імпорту цих країн дуже схожа. Зазначимо, що перелічені вище країни ЦСЄ є членами Європейського Союзу. Членство у цьому економічному інтеграційному утворенні сприяє зближенню виробничих структур країн та поглибленню внутрішньогалузевої спеціалізації. Для України індекс внутрішньогалузевої торгівлі 1996 р. становив 0,5, а 2012 р. – зріс до 0,60. Таке значення індексу є доволі низьким, порівняно з іншими країнами ЦСЄ, та засвідчує відсутність внутрішньогалузевої торгівлі в Україні. Тобто, домінуючі товарні групи експорту значно відрізняються від товарних груп в імпорті. Зокрема, експортують продукцію чорної металургії та рослинництва, а імпортують сировинні матеріали та продукцію високотехнологічного машинобудування. Отже, зовнішня торгівля України є недиверсифікованою та доволі чутливою до зміни вподобань споживачів у рамках однієї товарної групи.

Теорію торгівлі на основі ефекту масштабу для країн ЦСЄ проаналізовано на основі виробничої кривої Коба–Дугласа. Отримані результати оцінки коефіцієнтів регресій для галузей економік кожної окремої країни засвідчили існування зростаючого ефекту масштабу виробництва у експортованих галузях Угорщини, Польщі, Словаччини та Чехії. Для експортованих галузей економіки України зростаючий ефект масштабу не підтвердився. Наголосимо, що для більшості країн ефект масштабу виробництва забезпечується капіталом, оскільки частка цього фактору виробництва при сумуванні значень оцінок коефіцієнтів регресії є помітно більшою, ніж частка праці.

Для визначення ефективності існуючої структури експорту у країнах ЦСЄ ми побудували економетричну модель (2) залежності частки доданої вартості у виробництві від часток галузей виробництва у структурі експорту. Ця модель дає змогу визначити, чи зростання питомої частки галузей в експорті сприяє нарощенню доходів у цих галузях, тобто чи існуюча в країні структура зовнішньої торгівлі сприяє добробуту її громадян.

$$\begin{aligned} \Delta VA_{it} = & \beta_1 * \Delta MACHINERY_{it} + \beta_2 * \Delta TRANSPORT_{it} + \beta_3 * \\ & * \Delta FOODSTAFF_{it} + \beta_4 * \Delta TEXTILE_{it} + \beta_5 * \Delta CHEMICALS_{it} + \beta_6 * \\ & * \Delta METAL_{it} + \beta_7 * \Delta WOOD_{it} + \varepsilon_{it}, \end{aligned} \quad (3.2)$$

де $i = 1, 2, 3 \dots N$ – i -та країна;

t – період часу;

β_n – коефіцієнт впливу незалежної змінної на залежну змінну;

ΔVA_{it} – приріст частки доданої вартості;

$\Delta MACHINERY_{it}$ – приріст експорту продукції загального машинобудування країни за звітний період (1 рік);

$\Delta TRANSPORT_{it}$ – приріст експорту продукції транспортного машинобудування країни за звітний період;

$\Delta FOODSTAFF_{it}$ – приріст експорту продукції харчової промисловості країни за звітний період;

$\Delta TEXTILE_{it}$ – приріст експорту продукції текстильної промисловості країни за звітний період;

$\Delta CHEMICALS_{it}$ – приріст експорту продукції хімічної промисловості країни за звітний період;

$\Delta METAL_{it}$ – приріст експорту продукції металургійної промисловості країни за звітний період;

$\Delta WOOD_{it}$ – приріст експорту продукції деревообробної промисловості країни за звітний період.

Оцінки коефіцієнтів регресії засвідчують, що країни ЦСЄ ефективно використовують галузь машинобудування як домінуючу у структурі свого експорту, оскільки частка доданої вартості у випуску тут є високою, а сама галузь – прибутковою. Однак існує низка інших галузей з доволі високим показником частки доданої вартості у виробництві, котрі країнам ЦСЄ, на нашу думку, слід стимулювати в експорті для отримання додаткових вигод та оптимізації структури торгівлі загалом. Серед таких галузей, насамперед, слід виокремити легку промисловість, деревообробну промисловість, а також транспортне машинобудування.

На основі аналізу показника частки доданої вартості у виробництві в експортних галузях України зазначимо, що на сучасному етапі у структурі експорту домінують галузі з низькою прибутковістю (виробництво металу та добувна промисловість). Отже задля максимізації вигод від торгівлі у експорті України, на нашу думку, варто стимулювати точне та транспортне машинобудування, а також легку промисловість, які відзначаються високим показником частки доданої вартості у виробництві.

ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновано комплексний підхід до аналізу та вдосконалення механізмів оптимізації структури зовнішньої торгівлі країн ЦСЄ.

1. Систематизація існуючих теоретичних досліджень дала змогу визначити основні чинники, котрі стимулюють експортну діяльність країни. Серед них виокремимо: використання надлишкових виробничих потужностей; зниження собівартості одиниці продукції; підвищення прибутковості; прагнення продовжити життєвий цикл товарів, що виробляють; зменшення ризику збуту.

2. Місце зовнішньої торгівлі у розвитку держави має діалектичний характер. Процеси взаємодії, зближення та співпраці з іншими країнами у процесі розвитку зовнішньої торгівлі приносять додаткові переваги, та водночас поглиблюють залежність країни від інших учасників міжнародних економічних відносин, зменшують її економічну стійкість до зовнішніх шоків.

3. Нові теорії міжнародної торгівлі розвивають загалом у декількох напрямках. В одних теоріях розвивають принципи класичних теорій, розширюючи їх на більшу кількість товарів, країн та факторів виробництва. В інших – здійснюють детальніший аналіз та вивчення окремих аспектів міжнародної торгівлі, не пояснених у класичних теоріях. Незважаючи на різні предмети дослідження, усі ці теорії є, безперечно, ефективним інструментом аналізу основних засад міжнародної торгівлі у країнах Центральної та Східної Європи.

4. У реформуванні зовнішньої торгівлі країн ЦСЄ можна виокремити такі тенденції, як:

- переорієнтація на західноєвропейських торговельних партнерів;
- лібералізація зовнішньої торгівлі та, як наслідок, відкриття внутрішніх ринків і збалансування попиту та пропозиції споживчих товарів та послуг;
- реструктуризація виробництва шляхом запровадження нових технологій та скорочення обсягів сировинного виробництва;
- євроінтеграція та членство в СОТ та ЄС;
- скорочення кількості нетарифних обмежень у торгівлі та суттєве зниження тарифів;
- зменшення середнього тарифу режиму найбільшого сприяння майже втричі – з 15,9 % до 5,1 %.

Вагоме місце у процесі трансформації торговельної політики країн ЦСЄ посідає реформування системи державного управління, котре безпосередньо пов'язане зі зростанням відкритості економічних систем через діяльність митних органів, організацію транзитних послуг у торгівлі та забезпечення виконання і дотримання основних норм правопорядку.

5. У структурі експорту країн Центрально-Східної Європи переважає продукція з високим ступенем обробки та великою доданою вартістю. Це, зокрема, продукція точного та транспортного машинобудування. У структурі імпорту домінує електрообладнання, продукція автомобілебудування та авіабудування. Помітною також є частка сировинних матеріалів, однак аналіз динаміки структурних змін імпорту засвідчує зменшення частки цієї товарної групи у структурі імпорту країн ЦСЄ. Структура експорту та імпорту України дещо відрізняється від структури

зовнішньої торгівлі її західних сусідів. В експорті домінує продукція чорної металургії та важкого машинобудування, а в імпорті – сировинні матеріали. Така структура зовнішньої торгівлі характеризується значною залежністю національної економіки від світових цін на метал та від цін на енергоносії. Отже, першочерговим завданням України вважаємо реструктуризацію економіки з метою зменшення залежності від зовнішніх джерел сировинних матеріалів та модернізацію виробництва шляхом використання нових технологій для підвищення конкурентоспроможності українських товарів на світових ринках.

Дослідження технологічності торгівлі країн ЦСЄ засвідчує зменшення частки ресурсомістких та низькотехнологічних товарів у експорті з одночасним зростанням частки середньотехнологічних та високотехнологічних товарів. Наголосимо, що зростання частки високотехнологічних товарів у експорті країни сприяє зростанню вартості експорту країни та загалом покращує її умови торгівлі. Тобто застосування новітніх технологій як джерела збільшення вартості експорту та підвищення загального добробуту успішно використано у країнах ЦСЄ.

6. Проаналізовано трансформацію факторомісткості експортних галузей країн ЦСЄ. Отримані результати засвідчують, що капіталомісткість експортних галузей у цьому регіоні помітно зростає. Зростання капіталомісткості експортних галузей зумовлене автоматизацією процесів виробництва, зростанням його масштабів та використанням сучасного обладнання, яке передбачає залучення значних обсягів, насамперед, капітальних інвестицій в економіку країни. Також з'ясовано, що за період 1995–2013 рр. значно зменшилась частка капіталомістких та трудомістких галузей і помітно зростає частка технологічних. Частка останніх (зокрема, для Чехії, Угорщини, Польщі та Словаччини) зростає майже вдвічі. Така тенденція зміни факторомісткості експорту підтверджує, що спеціалізація виробництва, яку поступово формували країни ЦСЄ в процесі трансформації, на початку ХХ ст. вже базувалась на технологічних товарах, а не на товарах з низькою доданою вартістю.

7. Зважаючи на багатоваріантність та динамічний характер політики формування структури зовнішньої торгівлі країн ЦСЄ, моделювання механізму взаємодії спеціалізації та диверсифікації виробництва дало змогу простежити, як кожна з країн формує стратегію довготермінового економічного зростання. Наша теоретична модель базувалась на припущенні, що здобуття нових знань та запровадження технологічних інновацій зосереджене переважно у експортних товарах. Відповідно, зміна структури експорту є головним джерелом технологічного вдосконалення виробництва та економічного зростання країни. Отже, зв'язок між торгівлею та технологічним вдосконаленням виробництва простежується через диверсифікацію експорту та механізми спеціалізації на виробництві певних товарів. У результаті динамічного аналізу диверсифікації та спеціалізації виробництва у країнах ЦСЄ виявлено, що для них притаманне чергування збільшення диверсифікації експорту та поглиблення спеціалізації. Зокрема, на початку трансформаційного періоду ці країни відкрили свої ринки, що стимулювало вітчизняних виробників шукати способи, щоб утримувати конкурентну позицію на ринку. Базовим методом підвищення конкурентоспроможності виробництва було розширення асортименту товарів та збільшення частки таких товарів у експорті. Нарощування диверсифікації експортного виробництва відображає зростання кількості товарів на початку

трансформаційного періоду. У наступні роки відбулося зростання спеціалізації виробництва тих товарів, котрі виявилися конкурентоспроможними після відкриття доступу до ринків іноземним товаровиробникам. Можна стверджувати, що взаємодія диверсифікації та спеціалізації у країнах ЦСЄ є ефективною, а за умови подальшого використання такої моделі взаємодії передбачає стабільне економічне зростання.

8. З урахуванням виявлених закономірностей розвитку теоретичної та емпіричної складових теорії міжнародної торгівлі, недоліків та переваг існуючих досліджень, а також особливостей реформування зовнішньої торгівлі у країнах ЦСЄ запропоновано декілька моделей дослідження ефективності існуючої структури торгівлі з метою розроблення рекомендації щодо її вдосконалення та оптимізації.

Особливістю моделей є використання в якості незалежних змінних показників структури експорту на рівні деталізованої класифікації Гармонізованої системи опису та кодування товарів Статистичного департаменту Організації Об'єднаних Націй. Така детальна класифікація дає змогу аналізувати зовнішню торгівлю країн не лише на галузевому рівні, а й простежувати зміну її структури на рівні окремих товарних груп.

9. Результати побудови моделі впливу зміни структури експорту на експортні доходи у країнах ЦСЄ засвідчують, що серед незалежних змінних значимими є лише три галузі виробництва – хімічна промисловість, галузь виробництва продукції зі скла та каменю і металургійна промисловість. Значення оцінки коефіцієнтів для цих незалежних змінних є додатними, що засвідчує позитивний вплив зростання обсягів експорту у цих галузях на зростання вартості одиниці експорту у країнах ЦСЄ. Однак, на нашу думку, залежність експортних доходів від металургійної та хімічної промисловостей є доволі небезпечною для економічної стабільності держави, оскільки кон'юнктура цін (зокрема, на металургійну продукцію) є надто чутливою до зовнішніх шоків. Це, своєю чергою, спричиняє нестабільність доходів від експортної діяльності та неспроможність держави прогнозувати власне економічне становище.

10. Здебільшого у країнах ЦСЄ в експорті домінують галузі з високою часткою доданої вартості у випуску. Обрана структура експорту цих країн є дохідною, а виробництво у ключових галузях експорту – ефективним. Однак у Болгарії, Литві та Словаччині структура експорту потребує удосконалення та реструктуризації у напрямі галузей з більшою доданою вартістю.

11. Виконано обчислення факторомісткості виробництва у торгівлі країн ЦСЄ та з'ясовано, що значення показника співвідношення капіталу та праці для країн ЦСЄ є меншим, ніж значення відповідного показника для інших країн світу та для країн-членів ЄС, що, своєю чергою, засвідчує, що країни цього регіону є трудонадлишковими, порівняно з країнами-членами ЄС та рештою світу. Сформульовано гіпотезу, за якою сприяти зростанню доходів від експортної діяльності у цих країнах мають саме трудомісткі галузі. Тобто, за умов ефективного розподілу ресурсів, зростання частки трудомістких галузей в експорті для країн цього регіону позитивно впливатиме на зростання вартості одиниці експорту. Однак результати побудови панельної регресії для тестування цієї гіпотези показали, що, незважаючи на трудонадлишковість країн ЦСЄ, визначальний вплив на зростання доходів від експортної діяльності мають не трудомісткі галузі, а капіталомісткі. Такі результати засвідчують недостатньо ефективне використання надлишкових факторів

виробництва та стимулювання виробництва тих товарів, котрі використовують відносно дефіцитний для аналізованих країн фактор – капітал.

12. Результати аналізу ефективності структури зовнішньої торгівлі на основі факторомісткості виробництва засвідчили, що торгівля країн ЦСЄ не відбувається на основі теорії Гекшера-Оліна, що підтверджує гіпотезу про використання ними нових теорій міжнародної торгівлі для побудови зовнішньоторговельних стратегій, серед яких ми виокремили внутрішньогалузеву торгівлю та торгівлю на основі ефекту масштабу.

13. Зважаючи на результати досліджень на теоретичному, аналітичному та емпіричному рівнях, маємо достатньо підстав для того, щоб стверджувати: найпридатнішою для пояснення основних засад та напрямів оптимізації зовнішньої торгівлі є теорія внутрішньогалузевої торгівлі. Щодо теорії торгівлі на основі ефекту масштабу, то для більшості країн ЦСЄ як індивідуальних економічних систем вона є ефективною для оптимізації зовнішньої торгівлі. Якщо ж проаналізувати цю групу країн як єдину економічну систему, то використання цієї моделі торгівлі поки що не рекомендоване, оскільки інтеграційні процеси в межах ЄС досі спрямовані на активний розвиток торговельних відносин у системі «країна – новий член ЄС та країни – старі члени ЄС», а не у взаємопроникненні країн ЦСЄ між собою. Проте в умовах швидкої глобалізації та активної інтернаціоналізації виробництва у найближчі декілька років виробництво та зовнішня торгівля країн ЦСЄ цілковито відбуватимуться на основі ефекту масштабу та будуть спрямовані на максимізацію доданої вартості в експортоорієнтованих галузях.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Білоган О. І. Ефект Балаша-Самуельсона у зовнішній торгівлі країн Центрально-Східної Європи / О. І. Білоган, Ю. І. Біленко // Вісник Хмельницького національного університету. – Хмельницький. – 2010. – № 1. – Т. 2. – С. 277–282 (0,33 друк. арк.).

2. Білоган О. І. Валютна політика та її вплив на ефективність функціонування економіки в країнах ЦСЄ / О.І. Білоган, Ю. І. Біленко // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – Львів. – 2010. – С. 243–252. – (Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку; вип. 682) (0,55 друк. арк.).

3. Білоган О. І. Еволюція теорій міжнародної торгівлі щодо оптимізації її структури / О. І. Білоган // Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. - Львів. – 2011. – С. 194–206. – (Серія міжнародні відносини; вип. 28) (0,72 друк. арк.).

4. Білоган О. І. Реформи у зовнішній торгівлі країн Центральної та Східної Європи / О. І. Білоган // Економічний простір: збірник наукових праць. – Дніпропетровськ. – 2012. – № 61. – С. 12–25 (0,77 друк. арк.).

5. Білоган О. І. Аналіз трансформації факторомісткості зовнішньої торгівлі в умовах реструктуризації економік країн Центральної і Східної Європи / О. І. Білоган

// Актуальні проблеми економіки: науковий економічний журнал. – Київ. – 2013. – № 9 (147). – С. 27–35. (0,44 друк. арк.).

Статті у наукових фахових виданнях іноземних держав:

6. Bilohan O. Trade goods structure change in countries of Central and Eastern Europe (CEE): diversification and specialization relationship / Olha Blohan // *Przedsiębiorstwo & Finanse* : Rocznik Wydziału nauk ekonomicznych Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku. – Białystok: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania. – 2013. – No. 3. – P. 39–47 (0,44 друк. арк.).

Тези наукових доповідей:

7. Білоган О. І. Сучасні моделі міжнародної торгівлі та пояснення експортно-імпортних операцій у країнах Центрально-Східної Європи / О. І. Білоган // Світова економічна криза: причини, наслідки та перспективи подолання: матеріали Міжнародної наукової студентсько-аспірантської конференції, 14–15 травня 2010 р. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – С. 30–31 (0,11 друк. арк.).

8. Білоган О. І. Ефект масштабу виробництва та його вплив на структуру торгівлі країн ЦСЄ / О. І. Білоган // Актуальні проблеми розвитку національної економіки України: матеріали Міжнародної наукової студентсько-аспірантської конференції, 13–14 травня 2011 р. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – С. 29-31 (0,16 друк. арк.).

9. Білоган О. І. Реформи у зовнішній торгівлі країн з перехідною економікою / О. І. Білоган // Актуальні проблеми міжнародних відносин: політичні, правові та економічні аспекти: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 вересня 2011р – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – С.10–14 (0,25 друк. арк.).

10. Білоган О. І. Реформи у зовнішній торгівлі України / О. І. Білоган // Фінанси України: глобальні та національні імперативи розвитку: матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції, 30–31 березня 2012 р. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2012. – С.197–198 (0,11 друк. арк.).

11. Білоган О. І. Аналіз порівняльних переваг у зовнішній торгівлі країн Центрально-Східної Європи / О. І. Білоган // Міжнародні відносини в умовах XXI ст.: сучасна теорія і практика: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції, 12 лютого 2013 р. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – С.189–193 (0,22 друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Білоган О.І. Оптимізація структури зовнішньої торгівлі країн Центральної та Східної Європи. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2015.

Дисертацію виконано з метою визначення ефективності структури зовнішньої торгівлі країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) та розробки рекомендацій щодо її удосконалення для максимізації експортних доходів. У праці узагальнено сучасні теоретичні та емпіричні підходи до аналізу міжнародної торгівлі, виокремлено моделі торгівлі, на основі яких відбуваються експортно-імпортні операції в країнах ЦСЄ. Виконано детальний аналіз ринкових реформ, запроваджених у країнах ЦСЄ у період реструктуризації їхніх економічних систем, визначено основні фактори впливу на формування структури зовнішньої торгівлі. Змодельовано вплив зміни структури експорту на експортні доходи через частку доданої вартості у випуску експортних галузей. Сформульовано рекомендації щодо шляхів оптимізації та удосконалення структури зовнішньої торгівлі країн ЦСЄ.

Ключові слова: зовнішня торгівля, експортні доходи, модель міжнародної торгівлі, відкритість економіки, частка доданої вартості у випуску, індекс експортних цін, факторомісткість.

АННОТАЦИЯ

Билоган О. И. Оптимизация структуры внешней торговли стран Центральной и Восточной Европы. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.02 – мировое хозяйство и международные экономические отношения. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2015.

Диссертация выполнена с целью определения эффективности структуры внешней торговли стран Центральной и Восточной Европы (ЦВЕ) и разработки рекомендаций относительно ее усовершенствования для максимизации экспортных доходов. В работе обобщены современные теоретические и эмпирические подходы к анализу международной торговли, выделены модели торговли, на основании которых осуществляются экспортно-импортные операции в странах ЦВЕ. Осуществлен детальный анализ рыночных реформ, проведенных в странах ЦВЕ в период реструктуризации их экономических систем, определены основные факторы влияния на формирование структуры внешней торговли. Смоделировано влияние изменения структуры экспорта на экспортные доходы посредством доли добавленной стоимости в выпуске экспортных отраслей. Сформулированы рекомендации относительно путей оптимизации и усовершенствования структуры внешней торговли стран ЦВЕ.

Ключевые слова: внешняя торговля, экспортные доходы, модель международной торговли, открытость экономики, доля добавленной стоимости в выпуске, индекс экспортных цен, фактороемкость.

SUMMARY

Bilohan O. I. Foreign Trade Structure Optimization in Central and Eastern European Countries. – Manuscript.

This dissertation is submitted in fulfillment of the requirements for the academic degree of Candidate in Economic Sciences by specialization coded 08.00.02 – World Economy and International Economic Relations. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2015.

This paper presents research on Central and Eastern European (CEE) countries foreign trade structure optimization. We investigate the effectiveness of these countries current foreign trade structure and develop recommendations on possible methods of its improvement. This dissertation summarizes modern theoretic and empirical approaches to the analysis of foreign trade, defines trade models based on which CEE export and import operations are being arranged: intra industry trade and economies of scale trade theories.

The thesis analyze trade reforms trends in CEE countries during the transition period; defines main factors that determine foreign trade structure. The dissertation empirically investigates CEE countries comparative advantages and defines industries in which these countries specialize based on B. Balassa index calculation. We also investigate change in trade factor intensity in CEE countries during the transition period. Special attention is being paid to analyze of technological structure of foreign trade during 1995-2013 and to analyze of foreign trade structure by factors of production for CEE countries. We observe that technological industries had the largest share in export of CEE countries in 2014.

The study describes the mechanisms that link trade diversification and trade specialization in CEE countries: empirical results of testing shows that for CEE countries it was typically to rotate export diversification increasing and specialization deepening. The positive effect of such choice was very accurate method of customers demand identification, which in its turn leads to more effective factor of production usage. Also by constant rotation of specialization and diversification CEE countries in future will reach higher economic growth level rather than in case if they would not use this rotation and were just deepening specialization without any market research (diversification).

This dissertation empirically tests impact of export structure change on export incomes through share of value added in production. It was determined that machinery food industries contribute to export incomes growth the most. Based on overall research we develop set of recommendations aimed at improving foreign trade structure for faster economic growth in CEE countries including Ukraine.

Keywords: foreign trade, export income, international trade model, economy openness, share of value added in output, export prices index, factor intensity.